

Bába Barbara

A földrajzi köznevek használatának speciális színtere: a középkori oklevélírói gyakorlat*

1. A földrajzi köznevek használatának a korai ómagyar korban speciális közege volt az oklevélírói gyakorlat. E lexémák ugyanis igen gyakran tűnnek fel helyek közszoí megjelöléseként — számos esetben a latin helyfajtajelölő elemekkel rokon funkcióban — magyar nyelven az oklevelek latin nyelvű szövegében. A földrajzi közneveknek ezért ezt a sajátos előfordulását érdemes részletezően feldolgoznunk, s nem haszontalan sorra vennünk azokat a jellegzetes szerepköröket, amelyekben ez a lexémacsoport jelentkezik.

Az oklevelek magyar nyelvű szövegei — különféle okok folytán — döntően tulajdonnevek (hely- és személynevek), de e források jelentős számban tartalmaznak a helyek említésével kapcsolatos közneveket is. A vulgáris nyelvű szavak latin szövegbe való beleszövése egész Európa korabeli oklevélírói gyakorlatára jellemző, ám míg a tulajdonnevek mint magyar nyelvű szövegelemek felkeltették a szakemberek figyelmét, az anyanyelvi közszoí elemek nyelvtörténeti hasznosításáról jóval kevesebb szó esett a szakirodalomban (vö. HOFFMANN 2004: 10, 12).

A latin nyelvű oklevelekben a magyar szövegek szereplését kutatóink más-más okokkal magyarázzák. Nyilvánvaló, hogy a tulajdonnévi szövegeknek a szövegben való magyar nyelvű felbukkanása — az európai minták követésén túl — az oklevelek jogbiztosító szerepével áll leginkább összefüggésben. A közszoíak és közszoí szerkezetek anyanyelvi beemelése azonban kevésbé magyarázható ezzel a körülménnyel. A magyar nyelvű szövegek megjelenését HOFFMANN ISTVÁN szerint az indokolhatja, hogy az oklevelek megszövegezésének folyamata olyan nyelvpszichológiai helyzetet teremtett, amelyben a nótáriusok nyelvi tudata állandóan két nyelv között mozgott. Ez pedig azzal járt együtt, hogy az oklevelek jogi rendeltetése miatt elengedhetetlenül szükséges nevek magyar nyelvű rögzítése mellett más elemek is beszüremkedtek a szövegbe magyar nyelvi használatukban. Ennek hátterében olykor a tudatos oklevélírói magatartás mellett tehát az oklevélíró nyelvi zavara is állhatott (2004: 12).

2. A helyet jelölő közszoíak közül két nagyobb szócsoportot kell kiemelnünk mint olyat, amely nem ritkán jelentkezik az oklevelek szövegében magyar nyelven.

* A tanulmány az MTA–DE „Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport” programja keretében készült.

Az egyik ilyen preferált réteget a *f a n e v e k* jelentik, melyek magyar nyelven való oklevélbeli szereplését HOFFMANN ISTVÁN az alábbiakkal indokolja: „A középkorban, sőt még jóval később is a határok kijelölésében a fáknak — feltűnő és helyhez kötött voltak, viszonylagos állandóságuk és jó megjelölhetőségük miatt — fontos szerepük volt” (2004: 42). Azt illusztrálandó, hogy ez mennyire így van, és hogy a fák nevei milyen jellegzetesek helymegjelölő közszavakként az oklevelekben magyar nyelven is, álljon itt egy 1278. évi oklevél részlete, amelynek közlésekor a benne szereplő valamennyi magyar nyelvű adatot feltüntettem: *in berch ... in vallem Melpotok ... in eodem Melpotok vocato ... a. tulfā... de Melpotok ... a. cherfa ... ad l berch ... a. tulfā ... sub montem Kamenahora ... a-em tulfā ... a. berecune ... a. haasfa ... ad vallem potok ... ad fl-m Rechke ... fl-o Kuutfepotoka ... a-es bykfa ... ad montem Kechkehat ... ad a-es tulfā ... ad a-es tulfā ... ad fl-m Kurtus ... a. bykfa* (Gy. 4: 265). Minthogy azonban a fanevek ilyen előfordulásai kapcsán a földrajzi köznévi szerep kizárható, a továbbiakban e szócsoporthal — noha ezek is sokféle tanulságot hordoznak magukban — jelen téma keretein belül nem szükséges foglalkoznunk.

A közszavak másik, az oklevelekben magyar nyelven gyakran előforduló rétege a *f ö l d r a j z i k ö z n e v e k* csoportja. A latin szövegben szereplő magyar és latin fajtajelölő közszoói elemek egyaránt a magyar szórványok szövegbe illesztését szolgálják, azokat tehát a beillesztési eljárások egy jellegzetes fajtájaként tarthatjuk számon (SZENTGYÖRGYI 2010: 40–1), ami azt is jelenti egyúttal, hogy a magyar nyelvű, közszoói státusú földrajzi köznevek funkciója az oklevelek latin szövegében valójában a fajtajelölő szerepű latin földrajzi köznevekével egyezik meg.

3. A magyar nyelvű szórványok vizsgálatakor döntő fontosságú az a kérdés, hogy ezek a magyar nyelvi elemek kiknek a nyelvhasználatát tükrözik. E kérdés kapcsán a helynévi szórványok és a közszoói helyjelölő elemek szocioonomasztikai értéke nem egyformán ítéltető meg. A helynévi szórványok az oklevelek jogbiztosító szerepéből adódóan ugyanis az adott közösség nyelvén kerülnek be az oklevelekbe, tehát a szóban forgó közösség nyelvhasználatát a legtöbb esetben minden bizonnyal hűen tükrözik, hiszen ehhez érdek fűződik. BÁRCZI GÉZA ezt azzal hozza összefüggésbe, hogy az oklevél szövegezői „a helyi formák megőrzésével elejét akarták venni annak, hogy később per esetén a helynév azonosságát vitatni lehessen” (1947: 89). Azt a feltevést, hogy a helynévi elemek a helyi nyelv- és névhasználatból valók, az a körülmény is magyarázza, hogy a helyekre vonatkozó információkat, azok megnevezéseit nyilvánvalóan helybeli személyek szolgáltatották a szemlét végző megbízottaknak (1947: 88).

Ezzel szemben a magyar földrajzi köznévi helyjelölő elemek a latin fajtajelölő lexémák szerepében tűnnek föl (például 1263: *est iuxta quendam potok, qui wlgariter Scorinpotok nominatur*, ÁÚO. 11: 529), így sokkal inkább azt feltéte-

lehetjük, hogy azok az oklevélíró nyelvhasználatát közvetítik, ami persze akár egybe is eshet az adott közösségével. Ezt a feltevést az is megerősíti, hogy azokat a szavakat, amelyek az oklevélírók kevésbé tudatos magatartásának vagy hibáinak az eredményei — s a közsói előfordulások mögött ezekkel a tényezőkkel is feltétlenül számolnunk kell —, az oklevélíró nyelvi lenyomataként tarthatjuk számon (HOFFMANN 2004: 13). HADROVICS LÁSZLÓ a latin nyelvű oklevelek magyar közszávaival kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a Horvátország és Szlavónia területéhez köthető oklevelek határjárásaiban számos földrajzi köznévi szerepel magyar nyelven (például *bérc*, *séd*, *öttevény*), amelyek azonban szláv többségű területeken jövevénytiszavakként egyáltalán nem jellemzőek, s helynevek részeként is csak ritkán állnak. HADROVICS a jelenséget azzal magyarázza, hogy ezek az elemek legnagyobb részben feltehetően adminisztratív úton kerülhettek a latin szövegekbe (1970: 236), s ennek lehetőségét — vagyis az oklevél írójának nyelvi „beavatkozását” — magyar nyelvű területek határjárásai kapcsán is jó eséllyel vethetjük fel (vö. HOFFMANN 2004: 52). A földrajzi köznévi szórványokkal kapcsolatban tehát joggal feltételezik kutatóink ezen elemeknek az oklevélíró nyelvhasználatával való összefüggését.

4. Az oklevelekben magyar nyelven gyakran előforduló földrajzi köznevek szerepe esetenként a szóismétlés elkerülése is lehet, de még inkább arról van szó, hogy a közsóként álló földrajzi köznevek a szemantikailag nem áttetsző nevek által jelzett helyek egyértelmű azonosítását szolgálják (SZENTGYÖRGYI 2010: 40–1, vö. még J. SOLTÉSZ 1979: 112). Ezt a szerepet ugyanakkor nyilvánvalóan a latin helyfajtajelölők is tökéletesen betöltik, nem véletlen, hogy azok jóval tipikusabbak is ebben a funkcióban.

A latin fajtajelölő elemek domináns megjelenését mutatja például egy 1255-ből származó oklevél: a latin közsóval történő visszautalás benne ugyanis akkor is jellemző, ha a név tartalmaz magyar földrajzi köznévi elemet: 1255: *ad alium fluuium Zumulnukfew vocatum; et per eundem fluuium* (F. IV/2: 301), 1419: *Aque Wrhydawyse ... eadem aqua* (Oklsz. 377), sőt az egyébként ilyen szerepben nagyon is jellemző *patak* földrajzi köznévi sem fordul elő közsóként az oklevélben annak ellenére, hogy egyébként a név utótagjában is szerepel: 1255: *ad fluuium Borna potoka vocatum, et per eundem fluuium* (F. IV/2: 301). Az ilyen megoldások az oklevelek szövegeiben jóval gyakoribbak, mint a magyar földrajzi köznévi szerkezettel történő megfogalmazások.

Hogy miért jelennek meg mégis a magyar nyelvű elemek ugyanebben a szerepben, azt kutatóink többnyire a két nyelv közötti mozgással, vagyis a szövegek kevertnyelvűségével (hibrid szöveg voltával) indokolják (vö. BALÁZS 1989: 104). SZENTGYÖRGYI RUDOLF arra is felhívja a figyelmet, hogy a magyar és a latin közsó elemek előfordulásában az egyes helyfajtákra vonatkozó bizonyos szabályszerűség is megfigyelhető. Az utak köznévi említése például inkább latin nyelven történik (2010: 40–1). Ezzel lehet összefüggésben az is, hogy egyes föld-

rajzi köznevek magyar nyelven önállóan sem közszóként, sem helynévként nem adathatók.

A latin anyaszövegben magyar nyelvű közszóként előforduló földrajzi köznevek többféle szerepben állhatnak: a) lehetnek egyrészt egy korábbi helynévi előfordulásra visszautaló helyfajtajelölő elemek (például 1263: *Scorinpotok ... eundem potok*, ÁÚO. 11: 529), b) állhatnak másrészt helynévi szórvány mellett közvetlenül magyarázó elemként a latin fajtajelölő szavak helyén (például [+1287]/XIV.: ad 1 *Bercz Agyagus bercz dictum*, Gy. 4: 79), és c) végül jelentkezhetnek a magyar földrajzi köznevek nem helynévhez kapcsolódóan is: ilyenkor pusztán egy hely köznévi megjelöléseként (például 1252: *Uenit ad vnum Berch*, OklSz. 63). A következőkben ezeket a szerepköröket mutatom be részletesen.

4.1. A latin alapszövegben a helyfajtajelölő közszói elemek tehát latinul és magyarul is állhatnak. A Tihanyi alapítólevél *nogut, kurtuelfa, aruk fee* típusú közszói szórványai például más oklevelekben rendre latinul jelentkeznek, például *ad magnam viam, arbor piri, ad caput rivuli* (vö. BALÁZS 1989: 103). Azok a földrajzi köznevek azonban, melyek tulajdonnevet helyettesítő, arra visszautaló funkcióban fordulnak elő, jellemzően latinul szerepelnek: pl. 1055: *balatin ... super lacum*, 1055: *tichon ... illa insula* (SZENTGYÖRGYI 2010: 40), így olyan esetre, amikor magyar nyelvű a visszautaló elem a szövegben, csak igen ritkán akadhatunk (de lásd pl. 1227: *Nerges berch ... eundem berch*, Gy. 4: 249). Azt, hogy az egyes visszautaló elemek olykor miért állnak mégis magyar nyelven, több tényező befolyásolhatja.

Bizonyos helyfajtákra kevésbé jellemző a visszautaló elemek magyar nyelven való szerepeltetése, az utak például rendszerint latinul állnak ebben a szerepben is, például 1235: *er quam de villa Donsuth venit Varadinum, et in eadem via* (F. III/2: 436). Gyakran egyazon oklevél szövegében is tapasztalunk e téren a helyfajták között különbséget. Egy 1263-ban kelt oklevélben például a *patak* földrajzi köznévi visszautaló elemként fordul elő: *est iuxta quendam potok, qui wlgariter Scorinpotok nominatur ... eundem potok*; az erdőnévre azonban a latin *silva* lexemával utal vissza az oklevél fogalmazója: *ad siluam Zaua, et eandem siluam* (ÁÚO. 11: 529). Az egri káptalan 1291-ben kelt bizonyáglevelében ugyancsak azt látjuk, hogy bizonyos helyfajtákra — így például a forrás- és az erdőnévre — csak latin fajtajelölők utalnak vissza: *fontem nomine Monoroskuth ... eodem fonte*; *siluam Bykes nomine, et eandem siluam*; más nevek kapcsán azonban megjelennek a magyar nyelvű visszautaló elemek, például: *Nogysyzpataka, et ubi eandem patak cadit ... et in eodem patak* (ÁÚO. 10: 53–6). Az ilyen oklevélrészletek tanulmányozása során azonnal szembetűnik azonban az a tényező is, hogy a magyar nyelvű visszautaló elem használatakor a név előtt megjelenő fajtajelölő elem is magyarul áll, a latin visszautaló elemek feltűnése pedig rendszerint akkor következik be, ha a nevet latin fajtajelölő elem magyarázza.

Úgy tűnik, hogy maga a névstruktúra is befolyásolhatta némelyest a visszautaló lexéma megválasztását. A fent említett 1263-ból származó oklevélben ugyanis az is feltűnik, hogy a *patak* rendszerint akkor áll a szövegben visszautaló elemként, amikor korábban ugyanilyen névrészt tartalmazó víznév (és előtte esetleg ugyanilyen magyar fajtajelölő elem) szerepel: *est iuxta quendam potok, qui wlgariter Scorinpotok nominatur ... eundem potok* (ÁÚO. 11: 529). Hasonló visszautaló szerepben a *patak*-ot igen gyakran megtaláljuk más oklevelekben is (például [1240]/[1240]: *in altum iuxta Rithonich potoka et transit illud potok*, Gy. 1: 810, 1334: *iuxta rivulum Balahtpataka superius viam ... in eodem Patak transeundo*, Gy. 1: 763, 1245/1588: *ad Beredincha pathaka et per pathoka*, Gy. 2: 511). Azonos névrészt tartalmazó helynévre utal vissza egy helyen a *fok* (1211: *locum qui uocatur Harrangudfoca ... iuxta eundem foc*, ÁÚO. 1: 115), valamint többször a *bérc* lexéma is (1227: *que in hungarico Nerges berch nominatur et per eundem berch*, Gy. 4: 249, RESZEGI 2011: 74, 1296: *Ascendendo per Kyzepbirch ... Per eundem Birch perveniet ad unum collem magnum*, OklSz. 64).

A földrajzi köznevet nem tartalmazó víznevekre azonban az 1263-as oklevélben a visszautalást a latin fajtajelölő elem biztosítja: *in riuum Cohinnich, et transiens eundem riuum* (ÁÚO. 11: 529). Azt, hogy a földrajzi köznevet nem tartalmazó nevekre általában latin fajtajelölővel történik a visszautalás, jól mutatják a következő oklevélrészletek is: 1262: *ad fluuium Harnad, et iuxta eundem fluuium* (ÁÚO. 8: 39), 1217: *ad vnum riuum qui vocatur Kutusd et per eundem riulum* (ÁÚO. 11: 153), 1256: *et rivulum, qui nominatur Stergomla, et per eundem rivulum* (F. VII/4: 119). A fent idézett, 1291. évi oklevél szövegéből is kitűnik, hogy a nevek struktúrája miként hat az oklevélszavak közötti választásra. A *patak* földrajzi köznevet tartalmazó víznévre a *patak* földrajzi köznév utal vissza (*Nogvyszpataka, et ubi eandem patak cadit ... et in eodem patak*), a *patak* földrajzi köznevet nem tartalmazó víznévre pedig latin fajtajelölő elem (*Sayo, et circa quendam arborem salicis exyt de eodem fluuio*).¹

Bizonyos földrajzi köznevek (olykor az itt bemutatott tendenciáktól függetlenül is) lényegesen gyakrabban jelennek meg visszautaló szerepben, mint mások. Nem véletlen, hogy a szakirodalom ebben az összefüggésben elsősorban a *patak* és a *bérc* földrajzi köznevekkel foglalkozott, ezek ugyanis visszautaló elemként is a leginkább jellegzetes magyar nyelvű formák a latin nyelvű szövegekben. Az eddi-

¹ A *patak* földrajzi köznév utal még a részben latinra lefordított névre is: *patak nomine patak Prepositi ... eandem patak* (vö. HOFFMANN 2004: 57). Az oklevélben mindössze egy helyen történik a visszautalás latin fajtajelölő lexémával *patak* utótagú névre, ráadásul ez esetben a név előtt szokásos fajtajelölő szó is magyarul szerepel: *ad quendam patak Sygypataka nomine, et in eodem meatu fluuii reuertitur* (ÁÚO. 10: 53–6, Gy. 2: 501). Láthatjuk azonban, hogy ezen a helyen genitívuszi alakban szerepel a *fluuius* latin fajtajelölő lexéma, amelynek használatát bizonyára a kérdéses grammatikai szerkezet indokolja.

giekben megfogalmazott „szabályszerűségeknek” ezek az előfordulások ráadásul gyakran ellent is mondanak.

A *patak* például olykor nemcsak az ugyanilyen névrészt tartalmazó víznévre történő visszautalásként szerepel, hanem előfordul az is, hogy a *patak* lexémát nem tartalmazó névre utal vissza (1299/XIV. sz.: *descendit in vallem, que vocatur Zarazorbow ... ascendit per ipsum potak ... per idem patak ascendit ad caput eius ... cadit in potak*, Gy. 2: 177) (vö. még HOFFMANN 2003: 668). A *bérc* esetében ugyancsak azzal szembesülünk, hogy a lexéma állhat visszautaló (és esetleg előreutaló) viszonyban más földrajzi köznévi utótagú névvel is (1338: *ad vnum Berch, Darabhege nuncupatum, et exeundo de ipsa semita in vertice ipsius ad partem orientalem eundo, in fronte eiusdem Berch descendit in fluuium Topul* (F. VIII/4: 365).

A visszautalás egy további típusát képviseli az az eset, amikor a magyar elem puszta földrajzi köznévi előfordulásra (közszóra vagy helynévre) utal vissza. Ilyen visszautaló szerkezetben áll például a következő oklevélrészletekben az *aszó*: 1314: *in loco Ozou ... 2 iug. in eadem Ozou valle* (OklSz. 36), a *bérc*: 1295: *in quodam Bech (Berch) ... in eodem Berch ... idem Berch* (F. VII/5: 528), a *berek*: 1252: *Ad vnum Beruk ... eodem Berek* (OklSz. 66), a *fertő*: 1211: *ad Ferteu ... ad aliud Ferteu* (ÁÚO. 1: 114) és a *holm*: 1315/1370/1752: *ad 1 holm ... ad alium holm* (Gy. 2: 77). Bizonyos esetekben a latin szövegkörnyezet segítségével jöhet annak eldöntéséhez, hogy az első előfordulás köznévi vagy tulajdonnévi státusú-e, így például az 1295-ös, *bérc*-et tartalmazó szövegrészlet *quodam* eleme arról árulkodik, hogy már az első *bérc* adat sem helynévi jellegű, ahogyan az 1252-ből adatolható *berek* előtt álló *unus* latin számnév is annak közszó voltát mutatja. A Tihanyi összeírásból adatolható *Fertő* kapcsán pedig annak következetes régiségbeli névhasználata folytán feltételezhetjük a tulajdonnévi jellegét (HOFFMANN 2004: 53–4). Ha azonban az első előfordulás tulajdonnévi jellegű, nem lehetünk biztosak abban, hogy a visszautaló elem köznévi vagy tulajdonnévi használatban áll-e az oklevélrészletben. Visszautaló elemként ugyanis helynevek is előfordulhatnak, például 1291: *ad Kukenespataka, et in eodem Kukenespataka* (ÁÚO. 10: 55).

4.2. A magyar nyelvű fajtajelölő elemek nemcsak visszautalásként, hanem közvetlenül a szórványok mellett, azokat magyarázó elemként is felbukkanhatnak. Az ilyen funkciójú elemek kétféle szerkezetben jelentkeznek. Az [+1287]/XIV.: *ad 1 Bercz Agyagus bercz dictum* (Gy. 4: 79) típusú előfordulásokat megnevezőszerű szerkezeteknek nevezzük. Ennek a magyar szórványok beillesztésére szolgáló jellegzetes megoldásnak az a lényege, hogy a latin szövegkörnyezet különféle lexikális elemek felhasználásával a kérdéses hely megnevezéséről tudósít, az adott helynevet nemcsak beleillesztve, de egyúttal ki is emelve a szövegkörnyezetből (HOFFMANN 2004: 38, 2010: 216). A másik struktúra ugyancsak a helynévi szórványok beillesztésére szolgál, de nem tartalmaz megnevezőszt: például 1332: *ad qd.*

Berch Gerfaberch (Gy. 3: 381). Minthogy azonban a kétféle szerkezet a magyar nyelvű földrajzi köznévi funkcióját tekintve nem mutat különbséget, a két struktúrát együtt tárgyalom, és csupán a földrajzi köznévi elemek szerepére vagyok tekintettel.

Az egyes földrajzi köznevek magyarázó elemként való használatában is tapasztalunk eltéréseket a helyfajták között. Az előbbieken látott visszautaló funkcióhoz hasonlóan ugyanis magyarázó elemként sem fordul elő magyar földrajzi köznévi elem az utak nevei vagy az erdőnevek mellett, ezt a szerepet latin fajtajelölő lexémák töltik be minden esetben, például 1334: tangit 1 publicam viam, que Zaazwt nuncupatur (Gy. 3: 337, 361), 1286: et silue Feketeu-Erdeu dicte (F. V. 3: 330).

Az ilyen szerkezeteket elemezve azt tapasztaljuk, hogy a fajtajelölő szerepű magyar nyelvű elem általában a név utótagjával megegyező földrajzi köznévi: pl. [+1287]/XIV.: ad 1 *Bercz Agyagus bercz* dictum (Gy. 4: 79), 1329: in latere 1 *beerch Kysakazto beerchy* (Gy. 3: 374), 1291: ad quidam *patak Sygpatak* nomine (Gy. 2: 501), 1334: intrat in quidam *potok Magapataka* (Gy. 2: 538), 1372/1377: Ad aliud *Er Tekereser nominatum* (Oklsz. 191). Az ebben a funkcióban gyakran előforduló földrajzi köznevek esetében az sem ritka ugyanakkor, hogy az adott köznévi elem a névben nem szerepel (HOFFMANN 2004: 57): ezt láthatjuk a *bérc* (pl. 1282: *quoddam beerch Kyslacus vocatam*, ÁÚO. 9: 343) és az *ér* kapcsán is több esetben (például 1372/1377: Ad *vnum Er Rakatyas nominatum* (Oklsz. 191), sőt az sem példátlan, hogy az utótag más földrajzi köznevet tartalmaz (pl. 1270/1387: *Unum berch Darabheg dictum*, Oklsz. 64, [1239]/1239: ad *patak Kekkektowa*, Gy. 2: 421).² Persze a *bérc* és a *patak* „oklevélszóként” való gyakori előfordulását tekintve mindez nem is meglepő, ám — mint látjuk — e funkcióban más földrajzi köznevek (például az *ér*) is előfordulnak.

A *bérc* földrajzi köznévi még egyazon oklevél szövegén belül is igen változatos szerepkörben jelentkezhet. Egy 1256-ban kelt oklevélben például első előfordulásaként pusztai földrajzi köznévi helynévként áll. Az adat helynévi státusát a tulajdonnevekre jellemző *nominatur* megnevezőszó használata valószínűsíti: 1256: ad *vnum monticulum, qui berch nominatur* (ÁÚO. 2: 267) (vö. HOFFMANN 2004: 54). A szövegben később többször is felbukkan a *bérc* lexéma, de már a latin fajtajelölő elemek helyén állva három különböző földrajzi köznévi utótagú helynevet

² További példák mindkét típusra: *patak*: 1315/1370/1752: ad 1 *potok Pastaaya vocatum* (Gy. 2: 77), *bérc*: 1238/1292: Versus siluam super *Beerch qui dicitur Zuhodol* (Oklsz. 63), 1265: Usque ad finem cuiusdam *Byrch qui uocatur Buckulese* (Oklsz. 64), 1265: Iuxta uiam super *Byrch Saturhygy* (Oklsz. 64), 1295: Peruenit in *quoddam berch Watulozoutu uocata* (Oklsz. 64), 1314: Sub or vnus parui *Berch Zakaduth vocato* (Oklsz. 64), 1327: Ad *vnum Berch Sumusmal dictum* (Oklsz. 64), 1346: Veniret ad *vnum beerch Ivanus auosa vocatum* (Oklsz. 64), 1398: Super *Berch kysnyarlew vocatum* (Oklsz. 65), *ér*: 1379: Vbi exit *vnum Er Sassas vocatum* (Oklsz. 191), 1381: Cadit in *vnum Er Kapus vocatum* (Oklsz. 191).

magyarázó, bevezető szerepben: 1256: ad vnum *berch*, qui vulgo *Eregeteuhi* vocatur ... ad vnum *berch*, qui vulgo *Humurozou* dicitur ... ad vnum *berch*, qui vulgo dicitur *Humucteteu* (ÁÚO. 2: 267–8). A középkori magyarországi latinban e lexéma oklevélszóként való viselkedését ezek a részletek meggyőzően igazolják.

Az előzményirodalom a magyar nyelvű magyarázó elemek között leginkább a *bérc* és a *patak* ilyen szerepét vizsgálta. A *bérc* és a *patak* — ahogyan a fenti példák is illusztrálják — valóban gyakran tölti be ezt a funkciót a latin szövegben. Az *ér* földrajzi köznév azonban szintén gyakori ebben a szerepkörben a 14. század második felében, pl. 1372/1377: Ad aliud *Er Tekerese* nominatum (Oklsz. 191), 1393/1446: Usque ad quoddam *Er* wlgo *Nager* dicto (Oklsz. 191–2), 1394/1446: Usque quoddam *Er* wlgo *Zortuser* dicto (Oklsz. 192). Minthogy a *bérc* és a *patak* kapcsán a szakirodalom e szavak jelentésének általánossá válásával hozza összefüggésbe a magyarázó funkciójú lexémaként való szereplésüket (vö. RESZEGI 2011: 74), az *ér* földrajzi köznév jelentésével kapcsolatosan is feltehetjük, hogy jelentése a 14. század második felében kiszélesedett. Ezt a feltevést az olyan példák még inkább megerősítik, amelyekben a helynevekben nem szerepel az *ér* lexéma, de fajtajelölő szóként mégis ez áll: pl. 1364: *Vnum Er Sarnyapathaka dictum* (Oklsz. 191). Fontos megemlítenünk, hogy — a leggyakrabban ilyen szerepben álló földrajzi közneveken túl — megtalálható ilyen minőségben még a *liget* (pl. 1243/1335: qd. *Lyget*, quod vocatur Borsodi Dubodel, Gy. 2: 533, 1427: Quddam *lygeth* Cheres nominatum, Oklsz. 588), a *zátony* (például 1340/1389: Transit ad medium danubii ad quendam *zaton* vulgariter veytheh fuenye nominatur (Oklsz. 1112), a *sár* (például 1265: Profunda aqua *Saar* que wlgariter Evrem appellatur, Oklsz. 829, 1327: Ad paludem *Saar* Huzyusaar nominatum, Oklsz. 829) és a *fök* földrajzi köznév is (pl. 1468: Peruenissent ad quoddam *fök* Byskefoka vocatum, Oklsz. 254).

4.3. Magyar nyelvű közszoói elemek abban az esetben is előfordulhatnak az oklevelekben, ha a szövegben nincs helynévi megfelelőjük, vagyis az adott helyet az oklevél szövegezője pusztán közszóval jelöli meg. Ebben a funkcióban a magyar nyelvű helyet jelölő közsavak tehát nem helynévre utalnak vissza a szóismétlés elkerülése érdekében (amint teszik ezt az 1. típusban), és nem is helynevet magyarázó elemként állnak a latin nyelvű szövegben (mint a 2. típusban). Feltehetjük, hogy a megjelenésük az ilyen esetekben sokkal inkább az oklevelek kevertnyelvűségével magyarázható (RESZEGI 2011: 75).

A helynevektől függetlenül előforduló magyar földrajzi köznevek státusa eltér a helynevekre visszautaló, illetve azokat magyarázó elemekétől. Ezt az a körülmény mutatja leginkább, hogy ilyen funkcióban a más helyzetben közszóként nem adatolható helyfajták is (ritkán ugyan, de) előkerülnek, így például a 'fiatal, sarjádó erdő' jelentésű *eresztvény* helynévi szórványtól függetlenül közszóként áll a következő oklevélrészletben: 1234: iuxta *I Erezthwen* (Gy. 1: 476, ÁÚO. 11: 266).

Ezzel szoros összefüggésben az egyes földrajzi köznevek gyakoriságát elemezve azt tapasztaljuk, hogy tulajdonnévi megnevezéstől függetlenül, vagyis az egyes helyeket közsóként megjelölve jóval többféle földrajzi köznévről kerül elő a latin nyelvű oklevelekben, mint akár visszautaló, akár magyarázó elemként. Megtaláljuk például ilyen funkcióban az egyébként is rendkívül gyakori *bérc* (pl. 1252: Uenit ad *vnum Berch*, OklSz. 63) és *patak* (pl. 1275: ad *1 potok* et per ipsum potok, Gy. 2: 559) mellett a *fok* (1280: Peuenit ad arborem harast que est iuxta quoddam *fuk*, OklSz. 253), a *mocsár* (pl. 1293: Descendit in quoddam *mochar*, OklSz. 661), a *szurdok* (1267/1380: Ascendendo quoddam *zurduk* vel horhag, OklSz. 945), a *fertés* (pl. 1296: Cadit in *vnum fertes*, OklSz. 243), a *mezsgye* (pl. 1368: Per *unum mezde* versus eandem partem ad arbores ulmi, OklSz. 656), a *berek* (pl. 1252: Ad *vnum Beruk*, OklSz. 66), a *liget* (pl. 1243/1354: Deinde uadit ad *vnum liget*, OklSz. 588) és a *halom* (pl. 1310: ad *1 Holum* in t. arabili, Gy. 1: 114) földrajzi közneveket egyaránt. Ez a különbség azzal lehet összefüggésben, hogy míg a helyneveket magyarázó, illetve az azokra visszautaló elemek többnyire általánosabb jelentéstartalmú földrajzi köznevek, a helynévtől függetlenül álló lexémák latin szövegben való megjelenését ilyen megkötés nem korlátozza.

Ezzel együtt azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az itt példaként hozott pusztán földrajzi köznévi előfordulások egyike-másika helynévi státusú is lehet. A tulajdonnevektől függetlenül előforduló földrajzi köznevek esetében okoz ugyanis a leginkább nehézséget annak a megállapítása, hogy egy-egy oklevélrészletben közsói vagy tulajdonnévi előfordulások szerepelnek-e. A döntést segíthetik a földrajzi köznevek mellett álló latin névmások: a magyar elem közsói voltáról árulkodik többek között az 'egy bizonyos' jelentésű *quidam*, *quaedam*, *quoddam* névmás (1291: transit Danubium *quidam fok*, Gy. 2: 389, vö. HOFFMANN 2004: 56, OklSz. 253) és az *unus* (*una*, *unum*) 'egy', valamint a *duo* (*duae*, *duo*) 'kettő, két' számnév (1295: Transit *vnum mochar*, OklSz. 661) (vö. még HOFFMANN 2004: 56).³

Ezekben a helyzetekben a magyar földrajzi köznévről valóban a latin szöveg jövevényszavaként viselkedik, amit az is jól mutat, hogy a magyar helyjelölő lexéma még latin jelzőt is kaphat (HOFFMANN 2004: 57), például 1315/1370/1752: descendit ad *1 siccum potok* 'száraz patak' (Gy. 1: 77), 1249: ad *siccum potok* 'ua.' (ÁÚO. 7: 292), 1271: In vno *siccum potok* vadit 'ua.' (OklSz. 753), 1279: Ascendit per aliud *minus potok* super arborem Berekenye 'kisebb patak' (OklSz. 753). Hasonló helyzetben megtaláljuk a *bérc*, a *szurdok* és a *liget* földrajzi közne-

³ A latin névmások és számnévek szintén az adott földrajzi köznévi előfordulás közsói jellegét mutatják a következő oklevélrészletekben: 1259: Uersus meridiem in *quodam berch* (OklSz. 64), 1337: intrat in *quidam pathak* (Gy. 2: 552); 1278: ad *vnum Zurduk* (OklSz. 945), 1369: Inde detinendo per *vnum Mezde* (OklSz. 656), 1252: Inde ascendit super *vnum Berch*, 1271: super quo stat *1 holm* (Gy. 1: 68), 1315/1370/1752: ad *1 holm* (Gy. 2: 77), 1276: Super *vnum altum holm* (OklSz. 341), 1348: supra ad *duo holm* (OklSz. 341).

vet is: 1343: Ad *altiozem Berch* 'magasabb bérc' (Oklsz. 64), 1487: Peruenissent ad *quoddam paruam Zwrdok* 'egy bizonyos kis szurdok' (Oklsz. 945), 1269: *paruam lyget* 'kis liget' (ÁÚO. 8: 251). A latin jelző és a magyar szórvány különös kapcsolatát mutatja egy helyen a *siccus* melléknév és annak magyar köznévvél, majd helynévvél való előfordulása: 1297: super vnum *siccum Potok*, quod vulgariter *siccum Prcsek* vocatur (F. VII/2: 252).

Bár a magyarországi latin nyelvbe jövevényelemként bekerült szónak elsősorban a gyakori használatú elemeket (például a már többször kiemelt *bérc* és a *patak* esetét) tekinthetjük, s a ritkább előfordulású lexémák felbukkanását inkább csak az alkalmi kevertnyelvűséggel magyarázhatjuk, túlzottan merev határokat mégsem célszerű kijelölni e jelenségek között. Néhány esetben ugyanis azt látjuk, hogy akár ez utóbbi földrajzi köznevek is valódi jövevényelemként viselkedhetnek. Erre mutatnak például az olyan előfordulások, amelyekben a köznevekre nem jellemző módon a földrajzi köznévi elemek latin esetragokkal ellátva jelennek meg, például 1256: per *vnam Malakam* (H. VII, 54). A helynevek körében azt látjuk, hogy mivel egyes vulgáris nyelvbéli nevek végződése tipikus latin nominatívuszi szóvégekkel esik egybe, olykor előfordulhat, hogy az oklevél fogalmazója azokat latin nevekként deklinálja (SZENTGYÖRGYI 2010: 39): 1075/+1124/+1217: in aquam *Sitouam*, ex utraque parte *Tize*, sunt piscine *Grane* (DHA. 1: 213, 216). Ismeretes, hogy bizonyos nevek (például a *Tisza*) esetében sokkal gyakoribb a latin megfelelő használata vagy a latin végződéssel való ellátás, ami nyilvánvalóan a latin nyelv magas presztízsertékével állhat összefüggésben (SZŐKE 2009: 155). Ennek alapján felvetődhet a kérdés, hogy a latin esetragokkal ellátott földrajzi köznévi előfordulások vajon nem tulajdonnévként értékelhetőek-e. Ez a feltevés azonban biztosan nem állja meg a helyét a már említett 1256-os *maláka* előfordulása kapcsán, az ugyanis az 'egy' jelentésű *unam* latin számnévvél áll, s ez egyértelműen közszoói jellegre utal. A *maláka* adatolható akkuzatívuszi formában latin jelzővel is: 1242: ad *nigrum Malakam* 'fekete maláka' (F. IX/7: 552), 1366: ad *nigram Malakam* 'ua.' (F. IX/6: 300), ami azt jelzi, hogy valamiféle, a latin szavakkal azonos értékű elemként használta — a *bérc* és a *patak* lexémákhoz hasonlóan — a középkori latin nyelvű oklevélírás. A *maláka* latin jelzőinek nem azonos deklinációban való ragozása azonban emellett egy újabb összefüggésre is felhívja a figyelmünket. Feltehetjük ugyanis, hogy a *maláka* elé ki nem tett latin fajtajelölőnek — azaz például a *fluuius*-nak — megfelelően áll második deklinációban az 1242-es forrásban a *nigrum* latin jelző. Ezzel szemben az 1366-ból származó oklevélben szereplő *nigram* alakot a latin első deklinációs *aqua* vagy *ripa* főnevekkel való egyeztetés magyarázhatja (vö. SZŐKE 2013: 73).

Azt a feltevést, mely szerint a *maláka* lexéma a magyarországi középkori latinság jövevényyszavaként viselkedhetett, az is erősíti, hogy a *maláka* földrajzi köznévi nemcsak ebben a funkcióban, hanem visszautaló elemként (például 1296: aquam *Malaka* dictam, per quam *quidem Malakam*, ÁÚO. 10: 231) és megneve-

zósós szerkezetekben is állhat esetraggal (például 1298: *ad unam malakam Valizka uocatam*, deinde uadit *ad aliam malakam Crazna uocatam*, ÁÚO. 10: 327). A *maláka* a BARTAL-féle szótár szócikkei között is szerepel, amiből szintén azt látjuk, hogy a szótár szerkesztője a lexémát — az oklevelekben feltűnően gyakran szereplő fajtákhoz hasonlóan (vö. MKLSz.) — a magyarországi középkori latin nyelv jövevényelemeként tartja számon (BARTAL 1901: 401, HOFFMANN 2004: 57–8).

Ugyancsak köznévként minősíthetjük a plurálisz akkuzatívuszi alakban lévő *metas*-hoz hasonló végződéssel ellátott *mezsgye* földrajzi köznevet a következő oklevélrészletben: 1391: *Possessionis sue metas seu mezdes destructas et anichilatas vidissent* (Oklsz. 656), a latin és a magyar (azonos jelentésű) közszót ugyanis a *seu* 'vagy' köti össze.⁴ Arra, hogy a *mezsgye* lexémát latin végződéssel látják el, további példákat is idézhetünk: 1372: *Per mezdem eundo peruenit ad metam terream* (Oklsz. 656). A *mezsgye* — a *patak*-hoz és *maláká*-hoz hasonlóan — ugyancsak kaphat latin jelzőt is: 1278: *Prima meta supra fontem in magna Mezde* (F. V/2: 435). A *mezsgye* földrajzi köznévet tehát több tekintetben is úgy viselkedik, ahogyan a latin szöveg magyar jövevényelemei szoktak.

5. Az oklevelek latin nyelvű szövegében magyar nyelven előforduló földrajzi köznevek típusainak, funkcionális kérdéseinek áttekintése után a közszói értékű magyar nyelvű földrajzi köznevek néhány különleges esetére térek még ki röviden. A magyar nyelven szereplő, helyneveket értelmező szavak közé sorolható bizonyos értelemben az első megközelítésben víznevek utótagjának tűnő *víz* lexéma is: az efféle használat ugyanis több esetben feltehetőleg ugyancsak az oklevélírók számlájára írható. A *víz* az Árpád-kor időszakában az esetek túlnyomó részében már létező víznévhez kapcsolódik, például *Ida* (1247/1331: *Yda*, Gy. 1: 92–3, 133, 138–9) ~ *Ida vize* (1332: *Idawyse*, Gy. 1: 91), *Hortobágy* (1067 k./1267: *Chartybak*, DHA. 1: 184) ~ *Hortobágy vize* (1261: *Hortubagyvize*, F. IV/3: 41), akárcsak a *patak* ~ *pataka* lexéma: *Torna* (1255: in *Thoruuam*, Gy. 3: 40, 111) ~ *Torna pataka* (1341/1347: *Turnapataka*, Gy. 3: 40, 125), s feltehetjük, hogy a kevés számú valós tulajdonnévi összetétel mellett a *víz* jobbára csak mint a helyfajtába sorolás eszköze jelenik meg a szövegben (GYÖRFFY 2011: 91). Az utótag az Árpád-korban a már létező víznevekhez birtokos személyjeles formában illeszkedik, de feltehetőleg bennük a birtokos személyjelnek csak helynévi formáns értéke van (GYÖRFFY 2011: 90). Szatmár megyei történeti nevek elemzése kapcsán KÁLNÁSI ÁRPÁD is arra a következtetésre jutott, hogy a *víz* az adatok egy részében nem tartozik valójában a névhez, s csupán a minősítés eszközeként van jelen (1996: 154, vö. még BENKŐ 1998: 154). TÓTH VALÉRIA Zala megye régi

⁴ Latin és magyar közszói elemek szinonim használatát a *seu* lexéma másutt is jelzi: például 1409–1414: *alveum sew fok* (DHA 1: 293, HOFFMANN 2004: 56), 1435: *In quodam Berch seu monticulo* (Oklsz. 65), 1276: *holm seu monticulum* (Oklsz. 341).

folyóvízneveit vizsgálva szintén kérdésesnek tartja a *víz* ~ *vize* lexéma névhez való tartozását. A *Sár-víz-patak* és a *Széles-víz-patak* nevek pedig véleménye szerint jól mutatják, hogy ha része is volt egykor a neveknek a *víz* elem, ez utólag elveszítette földrajzi köznévi szerepét, és ezért egészültek ki a víznevek újabb 'víz' jelentésű földrajzi köznévvvel (2003: 94).⁵ GYÖRFFY ERZSÉBET szerint ezek a formák elsősorban az oklevelek nyelvi arculatához tartozhatnak, s a beszélt nyelvet kevésbé jellemezheték. Az a körülmény azonban, hogy a mai névanyagban ugyancsak előfordulnak hasonló névvariánsok (pl. *Réka* ~ *Réka-víz* ~ *Réka-patak* ~ *Réka-árok*, BMFN. I, 680), mégiscsak e formák valós (alkalmi, esetleg állandó jellegű) használatára utalnak (GYÖRFFY 2011: 92).

A *víz* ~ *vize* utótagú szerkezetek létrejöttének egyik okaként azt jelölhetjük meg, hogy mivel az elsődleges nevek többnyire nem utaltak a denotátum folyóvíz jellegére, az oklevél fogalmazója az egyértelmű azonosíthatóság kedvéért használhatta mellettük fajtajelölőként a *vize* lexémát. Másrészt a *vize* utótag azért is állhat bizonyos víznevek mellett, hogy azok a közelükben fekvő azonos nevű település megnevezésétől elkülönüljenek, például *Gadna vize* (1320: *Ganna wize*, Gy. 1: 83, vö. 1320: *Ganna*, p., v., 1332–5/PR.: *Guana* ~ *Gamia*, Gy. 1: 83), *Tecső vize* (1336/1456: *Thechewyze*, Gy. 4: 412, 122, vö. 1336: civ. *Thechew*, Gy. 4: 122) (GYÖRFFY 2011: 90, BENKŐ 1993: 138). A többjelentésű helynevek esetében az oklevél-fogalmazók nagy gonddal igyekeztek latin fajtajelölő elemekkel is elkülöníteni az egyes névfajtákat, például 1256: circumdat *possessionis Neste* ... ad locum, ubi meatus *rivuli Neste* vocati (Gy. 1: 125), 1270/1272: *villa Cumlous* ... ad *rivum Kumlovs* (Gy. 1: 114), a latin fajtajelölők elmaradása ilyen helyzetben egészen kivételesnek minősül (vö. HOFFMANN 2004: 47).

A *víz* ~ *vize* lexéma oklevélbeli szerepéről összességében tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az a legtöbb esetben valószínűleg csupán a minősítés eszköze volt. A mai névállományban jelen lévő hasonló jellegű névpárok megléte miatt ugyanakkor nem zárhatjuk ki egy-egy esetben a névrészként való használat lehetőségét sem. A *vize* lexéma közsói szerepét azonban konkrétan is tetten érhetjük egy 1419-ből származó oklevélben, ahol a *Tisza* latin genitívuszi alakja mellett állva bizonyosan nem kétrészes név utótagjaként szerepel a *víz* földrajzi köznévi név, mivel a *Tisza* és a *Duna* víznév kétrészes nevek előtagjaként jobbra csak magyarul fordul elő: 1419: Vbi ipse *fluuius Thycie vize* wlgo Vzorew nominaretur (Oklsz. 1098) (vö. még BENKŐ 1998: 89). Az azonban, hogy magyar és latin fajtajelölő egyaránt szerepel az idézett szövegrészletben, azt jelzi, hogy a *víz* — bár nem a név része — mégsem egészen úgy funkcionál, mint más magyar fajtajelölő elemek.

⁵ GYÖRFFY ERZSÉBET (2011: 91) az Árpád-kor anyagából hoz egy hasonló példát: 1341/1347: *Hydegwyzpataka* (Gy. 3: 40, 125).

Ez a szövegszerkesztési eljárás nem egyedülálló jelenség: a kettős fajtajelölő elem használatát láthatjuk valószínűleg a Tihanyi alapítólevélbeli *alius locus kert hel nomine* megnevezőszerű szerkezetben is. HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevélbeli *kert hel, petre zenaia hel rea* és az *oluphelr[e]a* szórványok kapcsán arra mutatott ugyanis rá, hogy azokban a *hely* lexéma esetleg csak mint fajtajelölő elem funkcionál (2010: 85), s a *reá* névutóhoz hasonlóan a magyar szórványok szövegbe illesztését szolgálja az alapítólevélben. BÁRCZI GÉZA a Tihanyi alapítólevélbeli *kert hel* szórványt szintén 'kert nevű hely', az *oluphelr[e]a* szórványt pedig 'Alap nevű hely' formában értelmezi (1951: 184). Csakhogy az *alius locus kert hel nomine* megnevezőszerű szerkezetben a latin *locus* fajtajelölő elem is benne foglaltatik. A *hely* és a *locus* magyarul és latinul való együttes szerepeltetése — csakúgy, mint az előzőekben látott *fluvius* és *vize* lexémák egyazon szórvány beillesztését szolgáló megjelenése — párhuzamba állítható a latin prepozícióknak és a magyar névutóknak az azonos szerkezetekben való előfordulásával, például *ad holmodi rea* vagy éppen a *hely* mellett is: *ad oluphelr[e]a* (HOFFMANN 2010: 24, 84–5).

A *hely* lexéma más oklevelekben is feltűnik ebben a szerepben. Szintén fajtajelölő elemnek tarthatjuk például a *Máté kendere helye* szórványban (1325: *Mathekenderehele*, t., Gy. 2: 574, 586), ahogyan az *András vejsze helye* előfordulás (1408: *Andrasweyzehele*, OklSz. 1076) és a *Bottermehelye* (1322: *Bothteremehele*, KMHsz. 1: 276) is feltehetően ezt a funkcióját őrzi a *hely* elemnek. A *Botterme* településnév adatai között ráadásul egyszerre vannak jelen a *hely* nélküli változatok az azt tartalmazó formákkal: 1322: *Bothteremehele* (KMHsz. 1: 276), 1323: *Boththeremi* ~ *Bothtereme*, p. (Gy. 1: 353), ami ugyancsak a *hely(e)* elem fajtajelölő szerepét támasztja alá.

6. A problémakör összefoglalásaként a következő megállapításokat tehetjük. A földrajzi köznevek közszei előfordulása feltehetően nem hozható összefüggésbe az oklevelek jogbiztosító szerepével, megjelenésük sokkal inkább az oklevélírók kevésbé tudatos magatartását, illetve azt a nyelvpszichológiai helyzetet tükrözi, amely a latin és a magyar nyelv közötti állandó közvetítésben nyilvánult meg. Bizonyos értelemben tehát véletlen, sőt az oklevélíró nyelvi zavarát mutató magatartásként értékelhetjük a magyar közszei elemek latin oklevélszövegbe való bekerülését. A magyar elemek latin közszei helyett való megjelenése azonban nem tipikus megoldás: a latin nyelvű helyfajtajelölő elemek a dominánsak minden ehhez köthető funkcióban. Ennél fogva a magyar elemeket leginkább az oklevél szövegezőjének a nyelvhasználatához köthetjük. A magyar földrajzi köznevek latin szövegbeli helyzetével kapcsolatos vizsgálatokat pedig ezek szerint nemcsak az oklevélírói gyakorlat időbeli és térbeli változatossága,⁶ de maguknak az oklevél-

⁶ HOFFMANN ISTVÁN szerint nemcsak az oklevelek számában, de magában az oklevélírói gyakorlatban is több módosulás következett be az Árpád-korban és a későbbiekben is (2004: 10).

szövegezőknek az eltérő gyakorlata is megnehezíti. A kétségtelenül meglévő esetlegesség ellenére azonban bizonyos tendenciákat mégis kitapinthatunk.

A visszautaló és a helynevek mellett magyarázó elemként használt magyar földrajzi köznevek kapcsán jól kirajzolódnak azok a tényezők, amelyek meghatározzák azt, hogy az adott közsői elem magyarul vagy latinul áll-e a szövegben. A választást (amennyiben beszélhetünk tudatos döntésről) minden bizonnyal befolyásolta egyrészt a megjelölt hely fajtája. Ezen kívül az oklevelek szövegezési eljárásait elemezve azt is megállapíthatjuk, hogy a magyar vagy a latin közszők előfordulása a név szerkezetével való bizonyos fokú összefüggést is mutathat: meghatározó lehet ugyanis az, hogy a név utótagja tartalmaz-e földrajzi köznevet, vagy sem. Vannak ugyanakkor olyan földrajzi köznevek, amelyek ezekben a szerepekben olyannyira elterjedtek (a *bérc* és a *patak* például feltétlenül ilyenek), hogy a név szerkezetétől függetlenül is állhatnak visszautaló és magyarázó elemként. A latin szövegben helynevektől függetlenül szereplő magyar közszők viszont eltérő sajátosságokat mutatnak a másik két típussal összevetve: ebben a szerepben ugyanis olyan helyfajtaikat jelölő földrajzi köznevek is megjelennek, amelyek visszautaló vagy magyarázó elemként nem fordulnak elő a szövegben, s az egyes földrajzi közneveknek is szélesebb körét találjuk meg ebben a funkcióban.

Irodalom

- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.
- BALÁZS JÁNOS (1989), A latin a Duna-tájon. In: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Szerk. BALÁZS JÁNOS. Bp. 95–140.
- BÁRCZI GÉZA (1947), A történeti nyelvjáráskutatás. *MNy.* 43: 81–91.
- BÁRCZI GÉZA (1951), *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Bp.
- BARTAL ANTAL (1901), *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Condidit ANTONIUS BARTAL. Lipsiae.
- BENKŐ LORÁND (1993), Néhány víznevünk — és az Árpád-kori székelyek. *NÉ.* 15: 50–6.
- BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp. BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei*. Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs, 1982.
- DHA = *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I*. Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1992.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–II*. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budae, 1829–1844.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen.

- H. = *Hazai okmánytár I–VII*. Kiad. IPOLYI ARNOLD–NAGY IVÁN–VÉGHÉLYI DEZSŐ. Győr–Bp., 1865–1891.
- HADROVICS LÁSZLÓ (1970), A magyar–délsláv együttélés onomasztikai kérdéseiből. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. NytudÉrt. 70. sz. Bp. 235–9.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003), Patak. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA. Bp. 664–73.
- HOFFMANN ISTVÁN (2004), Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *HT*. 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN (2010), *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996), *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. Debrecen.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abauj–Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- MKLSz. = *A magyarországi középkori latinság szótára I–*. Szerk. BORONKAI IVÁN–BELLUS IBOLYA–SZOVÁK KORNÉL. Bp., 1987–.
- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár*. Bp., 1902–1906.
- RESZEGI KATALIN (2011), *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010), Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *HT*. 5: 33–45.
- SZÓKE MELINDA (2009), A hiteleshelyi oklevelek helynévi szórványainak nyelvészeti használhatóságáról. *HT*. 4: 149–62.
- SZÓKE MELINDA (2013), A latin szöveg és a helynévi szórvány kapcsolata (Különös tekintettel a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének latinizáló helyneveire). *HT*. 9: 57–76.
- TÓTH VALÉRIA (2003), A Zala vízgyűjtőjének régi folyóvíznevei. *NÉ*. 25: 89–94.

